

KUZMÍKOVÁ, Jana: KOGNITÍVNA LITERÁRNA VEDA. TEÓRIA, EXPERIMENTY, ANALÝZY.

Bratislava: Veda, 2021. 264 s.

Milan Kolesík

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.4.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6543-979X>

Kognitívna literárna veda patrí ku skupine najvplyvnejších a najrýchlejšie sa rozvíjajúcich literárnovedných prístupov súčasnosti. Jej markantný dopad na súčasnú podobu literárnej vedy vyjadruje aj čoraz častejšie používanie pojmu kognitívny obrat (cognitive turn), čo indikuje, že nástup kognitívnej literárnej vedy sa čo do zásadnosti kladie na rovnakú úroveň s obratmi k jazyku, ktoré určovali charakter literárnej vedy v 20. storočí. Azda najzreteľnejšie sa táto skutočnosť prejavila v naratológii: prienik kognitivismu výrazne dopomohol k tomu, aby naratológia postupne vykročila z limitácií štrukturalistického textocentizmu, typického pre jej klasickú podobu. V súčasnom, postklasickom stave tejto disciplíny zastáva kognitívna naratológia pozíciu jednej z kľúčových subdisciplín a jej predstaviteľky a predstavitelia (výberovo David Herman, Monika Fluderniková, Uri Margolin, Marie-Laure Ryanová, Patrick Colm Hogan, Manfred Jahn) patria k osobnostiam určujúcim aktuálne trendy v naratologických skúmaníach. Vplyv kognitívnej literárnej vedy vnímame už aj na Slovensku: rozvíja sa personálna základňa bádateľov, ktorí ku skúmaniu

(nielen) literárnych fenoménov pristupujú kognitivisticky (Jana Kuzmíková, Roman Mikuláš, Silvia Gáliková, Róbert Gáfrik, Lukáš Procháška). Viacerí z nich sa autorsky prezentovali v kolektívnej monografii *Literatúra v kognitívnych súvislostiach* (editorka J. Kuzmíková, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014), ktorú možno označiť za jeden z kľúčových príspevkov tohto výskumného smeru v slovenskom literárnovednom prostredí. I s odstupom času však platí, že publikácií tohto druhu je na Slovensku stále málo (v roku 2015 pribudla napríklad monografia vydaná Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity od L. Prochášku *Metaforické myslenie a úloha metafor v explanácii povahy mysle človeka*). Aktuálna monografia *Kognitívna literárna veda. Teória, experimenty, analýzy* pokračuje v naznačenom teoretickom výklade (s dôrazom na prístupnosť čitateľovi) a ďalej predstavuje kognitívnu literárnu vedu ako empiricko-experimentálnu disciplínu a jej výsledky pri analýze a interpretácii konkrétnych literárnych diel.

Ako J. Kuzmíková uvádza v doslove, problematike kognitívnej literárnej vedy sa venuje približne desať rokov (strana 232). Medzi jej

416 prvé práce v tejto oblasti patrili štúdie o prózach Pavla Vilikovského a Františka Švantnera. Popri aplikačných prácach napísala i viacero textov, v ktorých sa venovala teoretickým otázkam kognitívnej literárnej vedy a kde predstavila základné teoretické východiská disciplíny. Osobitú pozornosť venovala problematike čítania a kognitívneho prístupu k metafore v teórii aj vo výskumnej praxi. Monografiu *Kognitívna literárna veda* teda možno vnímať ako syntézu jej doterajšieho bádania v oblasti kognitívnej literárnej vedy.

Kniha sa skladá zo štyroch oddielov, v rámci ktorých je vyčlenených celkovo jedenásť kapitol. Časť *Teória a zámery kognitívnej literárnej vedy* tvoria dve kapitoly. Prvá, *Vstup do problematiky kognitívnej literárnej vedy*, pojednáva o kognitívnej literárnej vede vo všeobecnosti a o jej základných teoretických východiskách. Následne je vyčlenená osobitná kapitola pre tri kognitívovedné prístupy v neradikálnom konštruktivizme: tieto sú priblížené jednak prostredníctvom všeobecnej charakteristiky každého z prístupov a jednak cez spôsob, akým sa prostredníctvom nich dá nahliadať na problematiku metafory (pojmovovo uchopené ako úrovne skúmania metafory). Prvá kapitola knihy obsahuje špecifikáciu predmetu skúmania kognitívnej literárnej vedy, charakteristiku jej subdisciplín a súčasných výskumných smerov, charakteristiku jej programu a epistemológie, výklad viacerých kľúčových pojmov, ktoré priamo súvisia s podstatou tejto disciplíny (napríklad vtelesnenosť mysle, literárnosť či kognícia), a prehľad perspektívnych kognitívovedných smerov skúmania literárnosti. J. Kuzmíková predstavila jednotlivé pojmy a koncepty aj z hľadiska postupného vývinu ich chápania, čím ukázala, akým spôsobom kognitívna literárna veda nadväzuje, rozširuje a prehľbuje poznanie v oblastiach, ktoré iné literárnovedné prístupy nahliadali z inej perspektívy (napríklad v prípade konceptu literárnosti) alebo len okrajovo. Kriticky zhodnotila limitácie, ale aj prínos predošlých literárnovedných tradícií vo vzťahu ku kognitívnej literárnej vede (prínos sa týka najmä recepcnej este-

tiky). Ani samotnú kognitívnu literárnu vedu nevníma staticky, ale v perspektíve jej postupného vývinu: ako príklad možno uviesť odlíšenie druhej generácie kognitívnej literárnej vedy od o niečo staršieho kognitívizmu, ktorý čerpal z teórií informačných systémov a generatívno-transformačnej gramatiky Noama Chomského (spomedzi predstaviteľov tohto smeru treba spomenúť aspoň mená ako Teun Adrianus van Dijk, Alexander Žolkovskij, Jíří Levý). Rovnako pristúpila J. Kuzmíková aj ku konceptom kognitívnej vedy: ukázala napríklad posun medzi užším a širším vnímaním kognície či spôsob, akým sa vyvíjalo chápanie metafory Geoga Lakoffa od čias napísania jeho práce *Metafory, ktorými žijeme* (1980, český preklad 2015). V druhej kapitole popri titulných troch kognitívovedných prístupoch neradikálneho konštruktivizmu stručne charakterizovala aj reprezentacionalizmus ako prístup radikálneho konštruktivizmu, ktorý výstižne priblížila v zmysle škály medzi krajnými pólmi realizmu a relativizmu. Tu stála pred úlohou vyložiť náročnú problematiku čitateľsky prístupným spôsobom a bez prípadných skreslení. Jej výklad je mimoriadne informačne nasýtený, vecný, stručný a dostatočne prispôsobený čitateľom, ktorí sa s kognitívnu literárnou vedou ešte nestretli.

Aj do druhého oddielu *Experimentálny výskum* sú začlenené dve kapitoly. Obe sú venované problematike kognitívneho výskumu metafory: autorka v nich demonštruje empiricko-experimentálny charakter kognitívnej literárnej vedy a ukazuje prínos takto poňatého výskumu nielen pre teóriu metafory, ale pre literárnu vedu ako takú. Pasážam, v ktorých J. Kuzmíková približuje svoje dva experimentálne výskumy týkajúce sa metafory, predchádzajú teoretické časti o histórii skúmania metafory, konceptuálnej a inovatívnej metafory, zdrojovej a cieľovej domény a formovaní blendu. Ich prostredníctvom vysvetľuje proces určovania kognitívnej konfigurácie pre vybranú metaforu (na ilustráciu celého procesu používa inovatívnu metaforu „šmykľavej ulice“ z novely Ivana Horvátha *Laco a Bratislava*). Okrem kognitívnej konfigurácie pracuje J. Kuzmíková aj s konti-

nuálnym priestorom podobnosti Dendre Genterovej a Linsey A. Smithovej. Až po dôkladnom vysvetlení tejto teoretickej bázy prechádza k samotným experimentom. Podstata prvého z nich spočíva v hľadaní korelácie medzi racionalitou/zážitkovosťou účastníčky testovania (určené pomocou štandardizovaného psychologického testu REI-40) a úspešnosťou analýzy dvoch vybraných metafor z románu F. Švantera *Život bez konca*. Okrem otázok k analýze metafory však experiment J. Kuzmíkovej obsahoval aj otázky týkajúce sa emócií prežívaných pri recepcii daných metafor. Jej záverom je, že racionalita/zážitkovosť i prežívané emócie sa významne podieľajú na procese porozumenia metafore. Aj napriek veľmi malej výskumnej vzorke (experiment bol vykonaný na pätnástich slovenčinárkach zo základných a stredných škôl) ide o prínosné zistenie, ktoré však musí byť ešte dodatočne overené opakovaním experimentu vo väčšom meradle. Druhý autorkin experiment bol inšpirovaný výskumom Akiru Utsumiho, ibaže s doplneným aspektom stratifikácie výskumnej vzorky respondentov podľa ich zážitkovosti alebo racionality (takisto podľa REI-40) do skupín prevažujúco zážitkových, prevažujúco racionálnych a vyvážených. Tieto skupiny následne riešili dva dotazníky, jeden orientovaný na priradovanie vlastností či významov k pojmom a druhý na riešenie komplexných metafor, kde pojmy z prvého dotazníka vystupovali ako zdrojová alebo cieľová doména. Na vzorke stojeden dospelých rozličného veku a rozličných povolání J. Kuzmíková experimentálne zistila, že kognitívny štýl (analytickosť či intuitívnosť čitateľa) sa podpisuje na schopnosti vytvárať emergentné významy metafor (v tomto boli úspešnejší zážitkoví, intuitívni a vyvážení opytovaní, zatiaľ čo v štruktúrovanosti mentálneho lexikónu boli zasa úspešnejší racionálni, analytickí opytovaní). Oba výskumy J. Kuzmíkovej majú zásadný význam a značný potenciál pre uplatnenie v praxi, osobitne v didaktike literatúry. Autorka prostredníctvom svojich experimentov dostatočne dobre preukázala zásadný dopad kognitívnych štýlov, empatie a čítania na

spôsob riešenia metafor – kiežby sa táto skutočnosť v budúcnosti zohľadňovala napríklad pri vytváraní úloh k textovým ukážkam v učebniciach, čítankách či maturitných testoch.

Dve kapitoly tretieho oddielu monografie *Ku kognitívnej recepcnej estetike a čitateľskej odozve (reader response criticism)* nadväzujú na zistenia z experimentálnej časti knihy i na teoretickú bázu z prvého oddielu, ibaže tentoraz už špecificky zameranú na problematiku recepcie literatúry. Autorka tu zhrnula vývin recepcnej estetiky v podmienkach slovenskej literárnej vedy a následne charakterizovala kognitívnu koncepciu tejto disciplíny, v ktorej sa kladie zvýšený dôraz na čitateľské postoje, zaujatie či odozvy. V kapitole *Krása a čítanie v literárnej komunikácii* rozoberala zástož afektívnych a intuitívnych aspektov človeka v procese literárnej komunikácie a vymedzila dva spôsoby čítania textu: formalisticko-logické a sebareferenčne orientované. V oboch typoch čítania však zásadne zaväžia aj aspekty čítania a krásy (napríklad v prvom type čítania prostredníctvom takzvanej matematickej krásy). Takto J. Kuzmíková jednak predostrela projekt kognitívne orientovanej recepcnej estetiky (v zmysle organického vývinu, nadväzujúc na domácu tradíciu disciplíny) a jednak presvedčivo preukázala, že čítanie je nezanedbateľnou zložkou kognitívnych procesov spojených s literárnou komunikáciou a s touto skutočnosťou by sa malo v recepcnej estetike počítať. Perspektívy, ktoré predložila, sú nesmierne podnetné a vytyčujú smer, ako obsiahnuť aj skutočného, nie iba implicitného čitateľa.

Štvrtý oddiel *Kognitívne orientované analytické štúdie* tvorí päť štúdií, prostredníctvom ktorých J. Kuzmíková ukazuje podnetnosť postupov kognitívnej literárnej vedy v analytickej a interpretačnej literárnovednej aplikácii: *Prototypy a literárny realizmus: Jesenského román Demokrati; Bázové faktory realizmu a metaforická irónia* (o románe Jozefa Cígera Hronského *Andreas Búr Majster* a próze Stanislava Rakúsa *Telegram*); *Čítanie ako kognitívny komponent čítania: tvorba Pavla Vilikovského; Prototypové príbehy a ich citové parametre vo Vilikovského románe*

418 *Posledný kôň Pompejí; Literárne dielo Františka Švantnera z hľadiska kognitívnej histórie literatúry a evolučnej teórie literatúry.* Každá z nich predstavuje hodnotný príspevok k aktuálnemu diskurzu o daných dielach, osobitne treba vyzdvihnúť spôsob, akým autorka identifikovala zdroje nevyjasnenosti a nespoľahlivosti naratívov v prózach F. Švantnera.

Monografia *Kognitívna literárna veda* v sebe organicky spája štyri rôznorodé, no

vynaliezavo prepojené tematické celky týkajúce sa kognitívnej literárnej vedy. Predstavuje komplexné uvedenie do teórie i aplikačnej praxe disciplíny prostredníctvom erudovaného výkladu, podnetného experimentovania a objavných analýz. Túto prepracovanú, informačne bohatú a zároveň čitateľsky ústretovú syntézu vedeckého výskumu J. Kuzmíkovej považujem za dôležitý výstup súčasnej slovenskej literárnej vedy.

Mgr. Milan Kolesík
Katedra slovenského jazyka
a literatúry
Filozofická fakulta Univerzity
Konštantína Filozofa
Štefánikova trieda 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
E-mail: milanpavolkolesik@gmail.com